

Közigazgatástörténet — társadalomtörténet

(Megjegyzések a késő-feudalizmuskori várostörténet legújabb irodalmához)

A magyarországi kései feudalizmus közigazgatásának történeti irodalmát olvasva az első lényegi kérdésnek az a kézenfekvő megállapítás tetszik — első pillanatra —, hogy az úgynevezett hivataltörténet nem pusztán segédanyag a korszak különböző történeti problémáit kutató történész számára. A gazdasági, társadalmi, politikai élet egyes oldalainak feltárásakor szinte mindig szembetalálkozik a kutató az államigazgatás, a helyi önkormányzatok működésének valamelyik jelenségével. Különösen akkor érvényes ez, ha nem csupán valamely közigazgatási egység szervezeti-ügyviteli, „bürokratikus” feladatait, hanem működésének minden közelebbi és távolabbi, politikai, gazdasági és egyéb kihatását elemezzük.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés: van-e valójában „klasszikus értelemben vett” hivataltörténet. Hiszen még a fentebb említett ügyviteli, belső szervezési kérdések tárgyilagos történeti elemzésénél sem kerülhetjük el a korszak érintett tényezőinek vizsgálatát, mert különben tanulmányunk csak levéltári kutatási segédletként használható, bármilyen alapos is. Ezzel azonban már ad abszurdum vittük a kérdést, hiszen éppen az utóbbi években megjelent szakirodalom bizonyítja, hogy az újabb kutatások éppen más, a közigazgatástörténet szélesebb fel fogása felé mutató irányt vesznek.

Látszatra, csak a bibliográfiákat forgatva nagyon kevés igazgatástörténeti tanulmány jelenik meg a XVII—XVIII. századi magyar történelemtől. Ez azonban valóban csak látszat, mert több — kisebb-nagyobb tanulmány, ha címében, vagy egész terjedelmében nem is —, de részleteiben mégis tárgyal vagy érint fontos, sokszor még feltáratlan igazgatási problémákat. A következőkben ezzel a kissé talán szertefutó történeti irodalommal kapcsolatban szeretnénk néhány megjegyzést tenni, illetve az irodalom eredményeit a címben is jelzett témakörben kiemelni, s talán bizonyos pontokon saját kezdeti kutatásainkkal ki is egészíteni . . .

Központi kormányservek — városigazgatás

Az igazgatástörténeti munkák esetében is elsődleges szempont a rendelkezésre álló forrásanyag mennyiségének, milyenségének, kutathatóságának alapos tisztázása. A kutató újra és újra szemben találja magát azzal a problémával, melyre Paulinyi Oszkár mutatott rá a középkori várostörténet forráskérdéseivel kapcsolatban: az egyes ügymenetek rekonstruálásához legtöbbször csak az összes forrásörző hely, így a város-igazgatástörténet esetében a bécsi Hofkammerarchív, a magyar kamara és a szabad királyi városok iratanyagának áttekintése szükséges.¹ Kétségtelen, hogy ez a megállapítás érvényes a közigazgatástörténeti kutatómunka

¹ Paulinyi Oszkár: A Magyar Kamara városi bizottsága. 1733—1772. Levéltári Közlemények 1963. 34. 1. sz. 33—46.

más, a városigazgatáson túl terjedő területeire is. A félig, vagy egészen e tárgyban mozgó tanulmányokat olvasva nemegyszer támad éppen azért hiányérzete az olvasónak, mert egy ügy, vagy akár egész folyamat elemzésekor nem kerül kiaknázásra minden lehetséges, a különböző szintű igazgatási szervek által termelt forrásanyag. Így pl. a helyi önkormányzati szervek kérdéseivel foglalkozó tanulmányok egy részénél hiányzik a központi kormányzati szervek kapcsolódó iratanyagának felhasználása, ami nemcsak azt hozza magával, hogy fontos adatok elkerülnek a kutató figyelmét, hanem azt is, hogy a felhasznált forrásanyag kritikája sem lehet így kielégítő. Kötdomomású, hogy egy-egy megye vagy város saját iratanyagából gyakran egészen más derül ki, mint amit a központi kormányzati szervekhez frott felterjesztésükben olvashatunk. Szükségtelen is hangsúlyozni, milyen veszélyeket rejt magában az, ha a kutató csak egyik vagy másik forrás — csak a helyi vagy csak a központi anyag — vizsgálata alapján von le általános következtetéseket.

A kései feudalizmus központi kormányzati szerveinek történetét tárgyaló szakirodalom az utóbbi években nagyjelentőségű művel gyarapodott.² Nagy István könyve a magyar kamaráról régóta nélkülözött kézikönyv, melyet elsősorban puritán ragaszkodása a tényanyaghoz tesz értékesé. Ugyanakkor annak is kitűnő bizonyítéka ez a könyv, hogy egy hivatali szerv története nem csupán magának az intézménynek a története, hanem — mint arra korábban is utaltunk — a kor legjelentősebb politikai kérdéseinek tükrözője is lehet. A központi kormányzati szervek — melyek a bécsi uralkodó körök, az udvar akaratainak közvetítői —, és a helyi önkormányzati szervek viszonyában a magyarországi gazdasági-politikai fejlődés több sajátossága tükröződik. Az örökös tartományokban meglévő bürokratikus államkormányzat és a Lajtán innen érvényesülő rendi befolyás bizonyos dualisztikus jellege³ ellenére formálisnak tűnik a rendi szervek, az országgyűlés és a megyék ellenállása a birodalom egységes kormányzására való bécsi törekvésekkel szemben. Mint Nagy István könyve is bizonyítja, a kamarai jövedelmek összbirodalmi célokra történő felhasználása a nemesség szemében nem szól a „rendi”, illetve az akkori felfogás szerint a „nemzeti érdekek” ellen. Igaz, hogy újabb pénzforrásokat már nem akartak az udvarnak átengedni, s tiltakoztak — többek között — a tanulmányi alap kamarai kezelésbe vétele ellen, és II. József hasonló, az állami pénzügy kettős (rendi és királyi) jellegének megszüntetésére irányuló kísérletei ellen. A rendi önkormányzathoz való ragaszkodás oka a nemesi adómentesség, a jobbagyság és a polgárság feletti osztályuralom biztosítása volt. Nyilván ezért elégedtek meg a rendek a magyar kamarának a bécsi udvari kamarától való látszólagos függetlenségével. Ezt a nagyon is közvetlenül politikai-gazdaságpolitikai kérdést (a függetlenség formális voltát) a szerző olyan hatásköri, ügyviteli, eljárási változásokon mutatja ki, melyek csak a hivatal működésének részletes elemzésekor tűnnek ki. S ezt, gondolom, nem túlzás azon eset egyik „iskolapéldájának” tekinteni, hogy a társadalmi-gazdasági-politikai jelenségek mélyebb megértéséhez mennyira járulhat hozzá az első pillanatra talán száraz stúdiumnak tekintett igazgatás- és hivaltörténet.

A legfontosabb rendi önkormányzati szerv, a megye szerepe sokban tisztázottnak tűnik. A kamarai és a hadügyi igazgatáson kívül minden közigazgatási és igazságszolgáltatási funkciót a megye látott el, mintegy közvetítő szerepet játszva a központi hatalom és az alattvalók között. A jövő kutatások feladata annak a kiderítése, hogy a megyék mennyire és hogyan módosították az uralkodói akarattal nyilváníthatókat, a végrehajtás során a rendeleteket.⁴ A központi kormányzat egyre inkább arra törekedett, hogy saját hivatalainak túlsúlyra juttatása révén kiszorítsa a megyét a közigazgatás területéről, és a „iuridicum holtvágányára tolja”.⁵ A megyék esetében tehát ha a központi kormányzati szervekkel való kapcsolatról van szó, a közigazgatás kérdése mindig politikai kérdés. Külön sajátos kérdéskört alkot a városigazgatás, a városi önkormányzat. A városi önkormányzati keretek nemcsak a szabad királyi városokban voltak meg. Egyes kiváltságos mezővárosok belső igazgatási rendszere nagyjában hasonlított a szabad királyi városokéhoz. Ilyen volt többek között Szombathely és Győr. Ez utóbbi csak a XVIII. század közepén nyerte el a szabad királyi városi rangot, de már a XVII. század elejétől szabad királyi városi jellegű önkormányzata, joggyakorlata volt. Az irodalom, még az újabb megjelenő tanulmányok is elsősorban a szabad városokkal, valamint az ilyen, kiváltságos városokkal foglalkoznak, ugyanakkor sajnos a korlátozott önkormányzattal rendelkező „hagyományos” mezővárosok kérdése háttérbe szorul.

² Nagy István: A magyar kamara 1686—1848. Bp. 1971. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 3.)

³ Sashegyi Oszkár: Az Abszolútizmuskori Levéltár. Bp. 1965. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak 4.) 11.

⁴ Hajdú Lajos: II. József igazgatási reformterveinek és ezek végrehajtása Tolna vármegyében. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szekszárd. 1974. 183—276.

⁵ Sashegyi O.: I. m. 13.

A szabad királyi városok és kiváltságos mezővárosok kései feudális kori viszonyait tárgyaló írásközött viszonylag nagy a száma a városi igazgatással foglalkozóknak. Még a nem kifejezetten igazgatástörténeti tárgyú munkákban is, — a téma természetéből adódóan — sok adatot találunk a városi igazgatásra vonatkozóan. És ezt a szétválaszthatatlanságot a korabeli politikai gyakorlat kényszerítte a témáját sokoldalúan megközelítő kutatóra: mivel a városoknál sem vált szét a közigazgatási, gazdálkodási és igazságszolgáltatási funkció, a városok belső gazdasági-társadalmi viszonyainak vizsgálatánál előbb-utóbb valamilyen formában előkerülnek az igazgatási kérdések is. És fordítva is: a közigazgatás-történeti tanulmányoknak gyakran kell foglalkozniuk a városi igazgatásban résztvevők, a vezető réteg tagjainak társadalmi hovatartozásával, gazdasági viszonyaival.

A városokkal foglalkozó tanulmányok jellegét alapvetően meghatározza az, hogy írójuk milyen forrásbázisra épít. Egy részük az adott város (vagy városok) levéltári iratanyagát dolgozza fel, a szakirodalomból vett kiegészítésekkel. Más részük, nagyobb áttekintést nyújtva, a központi kormányzati szervek levéltári anyagát is felhasználja, az ott található helyi és központi eredetű iratokat egyaránt. Ez már lehetőséget ad arra, hogy egyes folyamatokat inkább a történeti valóságnak megfelelően rekonstruáljunk. A harmadik csoportba sorolhatjuk azokat a műveket, melyek forrásbázisa valamely központi szerv — elsősorban a bécsi udvari kamara, a magyar kamara, vagy a Helytartótanács — iratanyaga, és kiegészítésképpen használják csak fel a területi levéltárakban található kapcsolódó anyagot.

A forrásadottságokból is következik a későfeudalizmuskori várostörténet több kérdésének tisztázatlansága. Az egyik, politika- és gazdaságtörténetileg lényegesebb ezek közül kétségtelenül a szabad királyi városok és az udvar viszonyának kérdése. A gazdaságpolitika, gazdasági irányítás terén Nagy István és Kállay István⁶ könyvei bőséges adatokkal szolgálnak, de természetesen nem mindenben kapunk magyarázatot a városi önkormányzat belső problémáit illetően. Ez egyrészt a tanulmányok témája miatt sem lehetséges, másrészt a felhasználás, mégoly nagymennyiségű forrásanyag sem teszi lehetővé. Világosabban kitűnik ez Kállay István egy városi igazgatási témájú cikkéből, melyben bécsi levéltári anyag alapján von le a magyarországi városokra vonatkozó következtetéseket.⁷ Igaz, városi eredetű iratanyagot is felhasznál a szerző, de nem szabad szem előtt tévesztelnünk, hogy egy-egy város gyakorlatából nem lehet teljes bizonyossággal következtetni valamennyire. A feudális kori önkormányzati szerveknél rendkívül sok kisebb-nagyobb eltérés van, melynek okai sokszor nagyon mélyenfekvőek lehetnek, gazdaságiak, társadalmiak egyaránt. Az újabb kutatások nyilvánvaló célja többek között ezeknek a különbségeknek és okaiknak feltárása lehetne.

A városi igazgatást is érintő másik politikai kérdés a XVIII. században, hogy vajon az udvar oly sokat emlegetett várospolitikája hogyan érvényesült a gyakorlatban. Általános fel-fogás, hogy az udvar a XVIII. század első felében a gazdaság alsóbb rétegeit támogatja a patriciátussal szemben, mégpedig az önkormányzat alsóbb fokú szervein, elsősorban az ún. választott községen keresztül. Kállay István tanulmányából kitetszik⁸, hogy ezzel egyidejűleg az udvar a városi önkormányzat legfelsőbb szervét, a belső tanácsot igyekszik egyre jobban ellenőrzése alá vonni. Erre szolgált volna a központi kormányzatszerveken kívül a királyi biztosi intézmény is. A kamara és a Helytartótanács szerepe a városoknál az uralkodónak a városok felett gyakorolt földesúri joga, a királyi városok „peculium regium” volta miatt is jobban érvényesülhetett, mint a megyék esetében. Kérdéses, hogy a centralizációra, az igazgatási gyakorlat egységesítésére való törekvés egyértelműen elítélhető-e. A központosításra irányuló bécsi törekvést a tanulmányok egy része elítéli, éppen azok, melyeknek a területi levéltárakban található városi iratanyag a forrásbázisa. Kállay István bécsi anyagon alapuló említett tanulmánya viszont kiemeli a XVIII. századi reformok eredményeit: a városi igazgatás ügyvitelének fejlődését, az árvaügy, az adózás rendezését. Ezeknek a reformoknak a jelentőségét azonban helyi adatokkal lehetne bizonyítani, melyek részletesen bemutatnák a központi törekvések megvalósulását.

⁶ *Kállay István*: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványa).

⁷ *Kállay István*: A városi igazgatás reformja az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon Mária Terézia korában. Levéltári Közlemények 42. 1971:1. 115—136.

⁸ Uo.

Városigazgatás — városi társadalom

A városi önkormányzat legmagasabb szerve az átlagosan 12 tagú tanács, a *belső tanács* (senatus, Innerer Rath) volt, élén a bíróval. Évenként, kétévénként választotta őket a lakosság választójoggal rendelkező része, mely nem mindig esett egybe a polgárjoggal rendelkezők egészével, néha annál is szűkebb körű volt.⁹

A Komoróczy György által megadott XVI. századvégi debreceni esküdtnévsorok még azt mutatják, hogy a belső tanács összetétele évenként változott, viszonylag kevés név szerepel több éven át.¹⁰ Ez arra vall, hogy a választások ekkor még valóban az egész testület újraválasztását jelentették. Ugyanakkor a XVIII. századi városi fejlődést tárgyaló tanulmányokból már egyértelműen az derül ki, hogy a tanácsot választáskor csak kiegészítették, tehát ha valaki bekerült a tanácsba, rendszerint késő öregségéig, haláláig bent maradt.¹¹ Így a tanács lényegében állandó volt, bár ezáltal nem lett hivatalibb, „bürokratikusabb” jellegű.

Egyedül a bíró személye látszik változónak. Megbízata általában egy évre szűlt, de rendszerint csak kétévénként választották újra. A jelöltek a tanácstagok közül kerültek ki. Kérdés azonban, kik voltak a jelölők. Szombathely püspöki mezőváros volt, itt a földesúr jelölt, de a szabad királyi városok gyakorlatára inkább csak következtetni lehet.¹² Ugyanez áll a belső tanácsra is. Bizonyos, hogy a jelölők köre sokkal szűkebb lehetett, mint a választóké. Előfordult, hogy a tanács önmagát egészítette ki, vagy rendszeresen és jogszerűségi-szerűen, vagy csak alkalmilag, megszegve a választást szabályozó normákat. Találunk példát arra, hogy az alacsonyabb fokú önkormányzati testületek, a külső tanács és a választott község tiltakozott ez ellen.

A városvezetésben, a vezető funkciók betöltésénél gyakran döntő tényező volt a személyi-családi összefonódás. A bécsi udvar XVIII. század derekáról származó reformjainak egyik célja éppen az volt, hogy az elterjedt nepotizmust, a rokonok, egyes családok, sőt egész dinasztiák túlsúlyát visszaszorítsák a vezetésben. A következő években hosszas, anyakönyvekre és végrendeletekre is támaszkodó kutatások vethetnének fényt arra, mennyire volt általános a családi, rokonsági körök vezetőszerpe és milyen területeken érvényesülhettek ezek leginkább.

A városigazgatáson belüli viszonyoknak, a vezető funkciók betöltésének tisztázásánál és annak felderítésénél: vajon kik kerülhettek e pozíciókba, milyen társadalmi elemeknek milyen utat kellett ehhez megjárniuk — nagy szerepet kaphatnának az életpálya-történetek. Egy-egy karrier nyomkövetése fényt vetne arra is, hogy az egyes alacsonyabb hivatalok, tisztségek csupán lépcsőfokot jelentettek-e a magasabb felé, vagy pedig azt egy meghatározott társadalmi réteg képviselői tölthették be és maradtak meg benne. Ilyeneket elvéve találmunk csak a szakirodalomban, pedig még szorosán vett hivataltörténeti szempontból is elkerülhetetlen lenne vizsgálatuk.

A városigazgatás középfokú szervének, a *külső tanács*nak sem teljesen — és főleg: nem mindenütt — tisztázott a szerepe. Ott, ahol a XVII. században is funkcionált a városi önkormányzat, ez a testület korábban is megvolt, másutt esetleg csak a XVIII. század közepe felé találkozmunk vele. Ott, ahol a városi fejlődés a török uralom után kezdődött újra, rövid idő alatt, nagy vonalakban ugyanaz a folyamat játszódhatott le a XVIII. század elején, mint amit Sopron városban a maga „klasszikus” formájában nyomon követhettünk. Tirnitz József mutatja be igen részletesen azt, hogyan válik a külső tanács a polgárság kevésbé jómódú rétegének képviselőjéből — ki lévén szolgáltatta a belső tanácsnak — a belső tanács eszközüvé; hogyan lesz a külső tanács tagja „tiszteletbeli állássá”.¹³ Vannak adatok, melyek szerint a belső tanács nevezte ki a külső tanács tagjait, ennél bizonyítottabbnak látszik azonban, hogy a belső tanácshoz hasonlóan, a külső tanácsot is megalakulása után az évi választások alkalmával egészítették ki — mint azt az irodalom már tisztázta. Itt is élethossziglani tisztségről van szó. Az új tagok jelölését feltételezhetően a belső tanács végezte el.

⁹ Ez sokszor meg sem állapítható pontosan, mert az iratanyag csak utalásképpen, ritkán rögzíti az erre vonatkozó adatokat. Ilyen szempontból nagy jelentőségük van azoknak a városoknak, ahol már a XVI—XVII. században folyamatos irattermelés volt, és az iratok fenn is maradtak.

¹⁰ *Komoróczy György*: Debrecen város képviselői rendszere a XVI—XVII. században. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Bp. 1971. 81—116.

¹¹ *Czakó Sarolta*: Székesfehérvár szabad királyi város igazgatásának története, 1711—1740. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 5. Székesfehérvár 1971. 23—44 és Kállay 1972.

¹² *Kiss Mária*: Szombathely püspöki mezőváros tanácsa a XVII—XIX. században. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Bp. 1971. 117—144.

¹³ *Tirnitz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526—1711. Uo. 53—80.

A legalsóbb fokú önkormányzati testület a *választott község* volt. (Elnevezései változók: electa communitas, Gemeinde, sexaginta viratus stb. sokszor nem is különböztethető meg könnyen a külső tanács némelyiutt használt nevével). Ez a testület negyven-hatvan vagy száz tagú volt, a XVIII. század közepén általában városnegyedenként 10 emberből állt. Nem mindenütt volt meg mind a két testület, egyes helyeken csak a külső tanács, vagy pedig a választott község funkcionált. Szerepük így nem teljesen határolható el egymástól, tehát egyszerre kell mind a kettővel kapcsolatban felvetni a kérdést: milyen volt a viszonyuk a belső tanácshoz, mi volt a szerepük a városigazgatásban és mennyiben szorították ki a hatalom gyakorlásából a polgárjoggal rendelkezők testületét. Érvényes-e vajon az a tétel, hogy a belső tanács minden fontosabb kérdésben kikérte a két másik testület, különösen pedig az alsóbb fokú, a választott község véleményét?

Az egy-egy várossal foglalkozó kisebb tanulmányok általában azt bizonyítják, hogy a tényleges döntési jog a belső tanács kezében volt, a külső tanács bizonyos ellenőrző funkciót gyakorolt csak, főleg gazdasági ügyekben. A rendszeres tanácsülésekre csak alkalmasszerűen hívták meg a külső tanácsot, legtöbbször csak néhány tagját. Kisebb jelentőségű gazdasági ügyekben adott elő javaslatokat.¹⁴

Úgy tűnik, hogy a régi „ösgyűlés” („az egész Purgerség”, „tota iurata communitas”), ami alatt valamennyi polgári esküt tett személy értendő, a XVIII. században már csak a választásoknál játszott szerepet, vagy esetleg már ott sem. Korábbi feladatait átvette a választott község, melyet szintén ritkán hívnak össze, évente egyszer-kétszer. A sokhelyütt említett választási zavargások a városon belüli osztályharc megjelenési formái. A belső feszültség nagyságára következtethetünk abból, hogy ilyen alkalmakkor a katonaság közbelépésére is sor került, egyeseket be is börtönöztek, mégpedig olyan polgárokat, akiknek anyagi és erkölcsi téren volt veszenivalójuk, tehát valószínűleg nyomós okok készíthették őket a városi tanáccsal való szembe fordulásra.¹⁵ A vezető réteg és a velük szembe forduló társadalmi hovatartozásának, gazdasági helyzetének megállapítása bizonyára nemcsak a városigazgatás, hanem a városi társadalom rétegződésének fontos kérdéseit világítaná meg. Esztergomban pl. az 1754-es évi választáskor a tanács és a választott község között összeütközés zajlott le. A kamara vizsgálatot rendelt el, és május 16-án biztost küldött a városba. Május 17-én a tanács vizsgálót indított „intuitu corripheorum civium”, akik Szent György napján a választást „tumultuarie” megakadályozták. Május 20-án a választott község és a szószóló kérelmére a városházára hívták a polgárságot, annak reményében, hogy a némely nyugtalan polgár által élesztett „tumultust” lecsendesítik. A nép előtt a tanács a „conciatus populus” megnyugtatóra hűsége sen megmagyarázta a választásokkal kapcsolatos kamarai rendeletet. Ez, úgy látszik, nem járt eredménnyel, mert a tanács katonai segítséget kért, minek folytán harminc főnyi katonaság tíz olyan polgárt vitt el a városházáról, akik a választott község és a külső tanács tagjai voltak.¹⁶

A *szószóló* (tribunus plebis, vormund, fürmender stb.) szerepe és feladatai ismeretesek. Említik mint a választott község, a polgárság alsóbb rétegeinek képviselőjét, de van adat arra is, hogy tulajdonképpen a külső tanács élén, annak tagjai között szerepelt. Összekötő, közvetítő szerepe kétségtelenül fontos volt, ezen kívül általában a városgazdálkodás bizonyos fokú ellenőrzését látta el. Kérdéses, mennyire vált valóra a központi kormányzat törekvése arra, hogy a szószólót a városi igazgatás és gazdálkodás ellenőrzőjévé tegye. Találunk adatot arra is, hogy a szószóló célja eleve a belső tanácsba való bejutás volt, mint azt Pethő Sebestyén példája bizonyítja. Pethő 1749-ben szószóló volt Esztergomban. Ekkor a külső tanáccsal együtt edott be a városi notárius ellen panaszt, akit fel is függesztettek tisztségéből, bár a tanács nem látta indokoltnak elmozdítását. 1750-ben az ő kívánságára olvasták fel a polgárság előtt a város kiváltságlevelét magyar és német nyelven. Ugyanebben az évben árvagyám is lett. 1751-ben pedig beválasztották a belső tanácsba azzal a feltétellel, hogy vármegyei esküdti állásáról le kell mondania. Mikor erre is ígéretet tett, a tanács megerősítette árvagyámi hivatalában, a külső tanács tudtával, mert „az Nemes Városhoz való szeretetért az N. Vármegye szolgálatyát resignálta légyen”. 1754-ben már mint tanácsos hívta a katonaságot a zavargó polgárok ellen. Az 1770-es években bírói tisztséget is viselt. Megyei állása nyilvánvalóvá teszi, hogy ne-

¹⁴ Ennek gyakoriságát, jelentőségét legjobban a városi tanácsülési jegyzőkönyvekből és az ehhez kapcsolódó iratsorozatokból mérhetjük fel. Megnehezíti a kutatást az, hogy ilyen esetben nem lehet a korabeli mutatókra, segédletekre támaszkodni — ha vannak egyáltalán.

¹⁵ Az ezekre vonatkozó forrásanyag legtöbbször csak az ellenük hozott adminisztratív intézkedéseket tartalmazza — a királyi biztos és a helyi katonaság beavatkozását.

¹⁶ Komárom megyei Levéltár — a továbbiakban KmL — Esztergom város tanácsának jegyzőkönyvei, 1754. ápr. 24., máj. 17., máj. 20. A katonakért a rendészeti feladatot ellátó városkapitány és Pethő Sebestyén tanácsos ment, akik utána köszönetet mondtak a beavatkozásért a városparancsnoknak.

mes volt, de városi állása valószínűleg több előnnyel járt mint a megyei.¹⁷ Vagyis a magát a tanácsba felküzdő Pethő az első adódó alkalommal — megfélemlítve korábbi társadalmi állásáról — a városi tanács akaratának egyik végrehajtója lett.

Mindezek után, hogy látjuk, mennyi apró kérdésben válik szükségessé annak tisztázása: kik, milyen társadalmi állásúak töltenek, tölthetnek be különböző szintű vezető funkciót a késő feudalizmus kori városvezetésben, felvetődik most már általánosan a kérdés: mennyire tisztázott a szakirodalomban a városi igazgatásban résztvevők társadalmi hovatartozása? A vezetőket az irodalom vagyoniilag a jómódú réteghez sorolja általában, de még hiányzik az adatszerű felmérés arra nézve, hogy mennyire volt törvényszerű az önkormányzat szélesebb és szűkebb testületeiben a vagyoni túlsúly a város összszakosságához képest. — Külön kérdés az is, hogy a tanács tagjai milyen arányban voltak nemesek. S ehhez egy másik téma is kapcsolódik: a megyei és városi önkormányzat kapcsolata, amely már a városokban lakó nemesség ottani jogállásával is összefügg. Mennyire érvényesültek nemesi érdekek a városok vezetésében; a város és a megye közötti vitás kérdésekben mikor melyik fél akarata érvényesült? Mennyiben bizonyítható — amit kezdeti kutatások alapján csak feltételeztünk —, hogy a városban élő nemes elsősorban polgárként viselkedik, különösen polgári érdekeinek védelmében?

Ide tartozik az a kérdés is — melyről aránylag kevés adatunk van —, hogy milyen arányban vett részt a közigazgatásban az ún. „városias” elem, a kézművesek és kereskedők rétege. Esztergomban pl. a XVIII. század második felében, a választott községnek mintegy kétharmada. Ugyanakkor a felnőtt férfilakosságnak mintegy egyötöde volt kézműves és kereskedő. Az 1762-es adóösszeírás szerint a kézművesek azévi átlagos adója 15 forint, ezek közül a közigazgatásban résztvevőké 20—21 forint.¹⁸ Ha az adókönyvek adatai viszonylagosak is, rendszeres összehasonlító vizsgálatuk sokat elárul a városigazgatásban résztvevők gazdasági helyzetéről, a legfontosabb kérdések egyikéről: kiknek, milyen társadalmi rétegeknek érdekei érvényesültek a város vezetésében.

*

E rövidre fogott „megjegyzések” után talán felesleges annak megismétlése, hogy igazgatástörténeti irodalmunk újabb eredményei mellett mennyi kérdéskör vár még tisztázásra. Szükség lenne mind több munkának a megjelenése, melyek kézikönyvként szolgálnának a kutatás számára, és újabb oldalról világítanak meg a gazdasági, politikai, társadalmi változásokat. Vitathatatlan az összefoglaló művek, monográfiák jelentősége, akár egy központi kormányzati szerv, akár több helyi önkormányzati egység működését világítják meg. Ezek mellett azonban a következő kutatások folyamán nem nélkülözhetjük a helyi forrásokat feldolgozó részmonográfiákat sem. És ezen, a helyi önkormányzati szervek működését tárgyaló munkáknak elsősorban az adott szerv iratanyagából kell kiindulniok. Így megközelíthető az a kívánt helyzet, melyben már nem különülnek el az országos tendenciák és a helyi jelenségek. Nagyszámú helyi vonatkozású tanulmány összehasonlításával (és így a különböző eredetű forrásanyagok összehangoltabb, alaposabb felhasználásával) azonban lehetőség nyílik erre is. Nem túlzás azt mondani: közigazgatástörténeti irodalmunk már túllépett a hagyományos, szűkebb értelemben vett hivataltörténeti szempontokon, de részben még a jövő feladatai közé tartozik az „új” (amennyiben ezek nemzetközileg újaknak, vagy inkább újból felfedezetteknek tekinthetők) szempontok érvényrejtatása a további kutatásokban.

¹⁷ KmL, Esztergom város tanácsának jegyzőkönyvei, 1749. ápr. 24., 1750. ápr. 24. 1751. ápr. 24., 1754. ápr. 24., és 1774—76. évi jegyzőkönyvek.

¹⁸ Vissi Zsuzsa: A kézművesek szerepe Esztergom város vezetésében a XVIII. században. Új Forrás. Komárom Megyei Antológia 1974. 3. 65—72. Ebben természetesen benne van a ház, az esetleges szántó és egyéb földek, az állatok adója is, nemcsak a mesterségük után fizetett adó.